

ПСИХОЛОГІЧНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Стаднік Анастасія Олександрівна

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
за предметною спеціальністю

А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Бутузова Лариса Петрівна

кандидатка психологічних наук, доцентка

Кафедра психології, логопедії та інклюзивної освіти

Житомирський державний університет

імені Івана Франка, Україна

Анотація: у статті проаналізовано зміст та структуру психологічних компетентностей викладача закладу вищої освіти в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що в кризовий період професійна майстерність педагога доповнюється необхідністю виконання підтримувальної та «контейнуючої» функцій для здобувачів освіти. Визначено ключові блоки психологічної компетентності: особистісно-регулятивні, професійно-педагогічні, соціально-комунікативні та інформаційно-екологічні характеристики. Особливу увагу приділено резильєнтності та емоційному інтелекту як фундаменту стійкості викладача, а також важливості інформаційно-психологічної культури в умовах інтенсивного деструктивного інформаційного впливу. Авторами наголошено на необхідності системної психологічної підтримки науково-педагогічних працівників для запобігання професійному вигоранню.

Ключові слова: психологічна компетентність, викладач вищої школи, воєнний стан, резильєнтність, емоційний інтелект, інформаційно-психологічна культура, психологічна стійкість, фасилітація.

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні суттєво вплинув на всі сфери суспільного життя, зокрема на освітню галузь. Викладач вищої школи опинився в ситуації постійної психологічної напруги, що вимагає високого рівня не лише власної емоційної стійкості, адаптивності, але й здатності до підтримання позитивного психоемоційного клімату в студентському середовищі. Формування психологічних компетентностей стає не лише елементом професійної майстерності, а й необхідною умовою збереження психічного здоров'я педагогів і здобувачів освіти. На сьогоднішній день в умовах воєнного стану ця тема дослідження стає особливо актуальною, адже педагог часто виконує не лише освітню, а й підтримувальну, контейнуючу функцію, допомагаючи студентам та колегам долати тривогу, страх і невизначеність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної готовності викладачів до роботи в умовах кризових ситуацій досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. І. Войціх та О. Польовик [1, с. 65-66] акцентують увагу на тому, що в період воєнного стану емоційна компетентність педагога визначає не лише ефективність викладання, а й рівень психологічної підтримки студентів. Л. Лебедик [2, с. 31] підкреслює, що сучасний викладач має володіти розвинутою здатністю до саморегуляції, стресостійкості та позитивної комунікації. О. Гомонюк [4, с. 157-158] зазначає, що розвиток психолого-педагогічної компетентності є безперервним процесом, який потребує підтримки як з боку освітнього середовища, так і на державному рівні. У доступних нам джерелах ми не знайшли узагальненої структури психологічних компетентностей викладача закладу вищої освіти, який би був релевантний кризовим викликам воєнного стану.

Метою цієї публікації є аналіз та узагальнення змісту психологічних компетентностей викладача закладу вищої освіти в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Покращення рівня якості освіти є важливою проблемою не лише в Україні, а всього світу. Вирішення цього питання можливе через її модернізацію та оптимізацію технологій організації процесу. Освітній процес - це система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей [7]. У Законі України «Про освіту» зазначається, що компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [6].

Перш за все, варто розмежувати поняття «компетенція» та «компетентність». Якщо компетенція педагога розглядається як наперед задана соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки учня чи студента, то компетентність - це вже сформована особистісна якість, що ґрунтується на знаннях, досвіді та цінностях [4]. У нашій роботі ми оперуватимемо саме терміном «компетентність».

Серед ключових складових фахової майстерності М. Філоненко виділяє психологічну компетентність [4, с. 702]. Вона є комплексною і охоплює не лише викладацьку складову (знання психологічних основ предмета, вікових особливостей, закономірностей сприйняття матеріалу студентами), а й особистісну, яка передбачає наявність емоційної стійкості, педагогічної емпатії, рефлексії та здатності до саморегуляції.

Як зазначає І. Войціх, викладач має усвідомлювати власні емоції та вміти регулювати їх, аби не індукувати негативними станами здобувачів освіти [1, с. 67]. Дослідниця підкреслює важливість розвитку емоційного інтелекту — здатності розуміти й керувати емоціями, що є основою психологічної компетентності педагога.

Л. Лебедик наголошує, що під час війни викладач має діяти як фасилітатор емоційної підтримки, допомагаючи студентам адаптуватися до змінених умов

навчання [5]. Психологічна компетентність – це багатоступенева система, складовими якої є: мотивація до оволодіння психологічними знаннями; усвідомлене сприйняття себе суб'єктом навчально-виховного процесу для вибору стилю взаємодії; організація діяльності задля підвищення ефективності; прийняття рішень не лише у повсякденних, а й в екстремальних умовах та контроль за перебігом діяльності; комплекс професійних знань; уміння керувати власними емоційно-вольовими станами й емпатійність; самоконтроль, саморегуляція та самовдосконалення особистості викладача.

На формування психологічної компетентності може здійснювати вплив чинники різного рівня. Основними з них є:

- суспільство в якому функціонує людина, його культура, витвори мистецтва, наука та ін.(макрорівень);
- безпосередньо оточення людини, з ким вона спілкується та взаємодіє (мезорівень);
- особистісні якості, такі як темперамент, характер, самооцінка, самосвідомість, здатність рефлексувати та ін. (мікрорівень) [5, с. 703].

Виконання педагогом важливої суспільної місії та усвідомлення покладеної на нього відповідальності неминуче позначається на його психофізичному та емоційному стані. З огляду на це, саме резильєнтність стає тим фундаментом, на якому будується вся система професійних якостей фахівця - від універсальних до вузькоспеціалізованих компетентностей.

У сучасній освітній парадигмі резильєнтність займає центральне місце на всіх ієрархічних рівнях. У цьому контексті пріоритетним стає розвиток педагогічної резильєнтності, яка слугує фундаментом для побудови цілісної системи компетентностей (універсальних, загальнопрофесійних та фахових), що є особливо значущим для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти системи МВС України [8, с. 317].

Також в сьогочасних реаліях України, важливим чинником який здійснює безпосередній вплив на психологічний стан викладачів, варто відзначити воєнний стан. Адже педагогічний професіоналізм доповнюється вже новими екстремальними умовами, в яких мають працювати. Це вимагає від них не лише забезпечення освітнього процесу, але й формуванні психологічної опори для здобувачів освіти. В умовах воєнного стану відбувається певне акцентування деяких якостей психологічної компетентності викладача. Перш за все це психологічна стійкість та адаптивність, яка проявляється у здатності протистояти психоемоційному стресу, який спричинений військовими діями. Йдеться не про відсутність стресу, а про ефективне адаптування до екстремальних обставин, зберігання як продуктивності, такі і внутрішньої рівноваги під впливом масованих атак.

Для підтримки атмосфери стабільності під час освітнього процесу та, щоб не переносити власні емоції (страх чи тривогу) викладач має вправно керувати емоційною регуляцією та самоконтролем.

Під час війни різко зростає важливість інформаційно-психологічної культури (ІПК), яка включає в себе розвиток критичного мислення, здатність до самоосвіти, а також навички емоційної саморегуляції та управління стресом. У контексті освіти та в українських реаліях вона дає змогу як викладачам, так і здобувачам освіти захищатися від негативного впливу маніпуляцій інформацією, зберігати психоемоційну стійкість і ефективно адаптуватися до умов кризи. Вона відіграє вирішальну роль у збереженні мотивів до навчання, подоланні стресу невизначеності, а також формуванні у здобувачів освіти здорового ставлення до інформації. [5, с. 26]

Інформаційний простір, насичений фейками та дезінформацією, провокує зростання тривожності й панічних настроїв, що деструктивно впливає на когнітивні можливості та мотивацію учасників освітнього процесу. Відповіддю на цей виклик має стати не лише інформаційно-цифрова грамотність, але й розвиток критичного мислення, яке виступає інструментом верифікації даних, ідентифікації маніпуляцій та збереження психоемоційної стабільності. [5, с. 27-28]

Нездатність до саморегуляції в умовах хронічного стресу неминуче призводить до емоційного вигорання, що становить значну небезпеку як для педагогів, так і для здобувачів освіти. У цьому контексті ІПК виступає джерелом необхідного інструментарію, що дозволяє своєчасно ідентифікувати симптоми виснаження та застосовувати ефективні практики релаксації й відновлення ресурсу.

В умовах постійних змін важливим є гнучкість мислення та поведінки. Викладач має швидко змінювати формат заняття, дедлайни або взагалі методику викладання відповідно до технічних можливостей та психоемоційного стану студентів. Наприклад, у зв'язку з перебоями чи відключеннями світла, викладач може відтермінувати виконання завдання.

Ефективна взаємодія з оточенням є необхідною умовою для психологічної стійкості. Соціальна підтримка, обмін досвідом та взаємодія зі студентами дозволяють викладачеві підтримувати відчуття єдності, яке так необхідне під час воєнного стану.

Ще однією складовою психологічної компетентності є емпатія та толерантність. Адже виявлення емпатії до студентів є пріоритетом під час освітнього процесу. Викладач повинен бути чутливим до емоційного стану аудиторії, що може проявлятися у зниженні концентрації, продуктивності або змін поведінки. Зокрема, це може виражатися в наданні можливості студентам-ВПО здати роботи пізніше, а також в індивідуальному підході до тих, хто має родичів на фронті. [7, с. 94]

Запорукою стабільності в умовах невизначеності виступає підтримка комунікації зі студентами. Наприклад, викладач може створити групу чи канал в месенджерах для покращення взаємозв'язку.

Також формування оптимістичної перспективи, тобто віри у власні сили та майбутнє за для формування стійкості особистості в кризових ситуаціях є ще

однією з важливих складових психологічної компетентності. Це відбувається під час зміщення акцентів в освітніх компонентах на успішні приклади подолання труднощів у світі, наприклад японське «економічне диво».

Таким чином, структуру психологічної компетентності викладача в період воєнного стану можна представити такими ключовими блоками ознак:

1. Особистісно-регулятивні характеристики: емоційний інтелект (усвідомлення та керування власними емоціями), психологічна стійкість як здатність зберігати продуктивність в стресових ситуаціях), рефлексія та адаптивність (гнучкість мислення, швидка зміна форматів навчання (через блекаути, обстріли)). При цьому резильєнтність як здатність до відновлення, стресостійкість та психологічна опора, є основою, на якій будуються всі інші професійні якості.

2. Професійно-педагогічні компетентності: психологічні знання щодо закономірностей сприйняття матеріалу в стресі, поінформованість про особливості реагування в травмі; мотивація до постійного вдосконалення психологічних навичок.

3. Соціально-комунікативні характеристики: фасилітація та виконання підтримувальної, "контейнуючої" функції для студентів; емпатійність та чутливість до стану студентів (ВПО, тих, чиї рідні на фронті); толерантність до невизначеності та індивідуальний підхід до дедлайнів та можливостей здобувачів освіти; соціальна взаємодія та підтримка зв'язку через месенджери, створення відчуття єдності.

4. Інформаційно-екологічні компетентності: критичне мислення (захист від фейків, маніпуляцій та ПСО), інформаційна гігієна (верифікація даних для збереження спокою, обмеження впливу новин), ефективне відновлення задля запобігання вигоранню.

Вказані вище компоненти не замінюють, а доповнюють традиційні професійні психологічні компетентності, які перетворюють викладача вищої освіти не лише на фасилітатора освітнього процесу, а й на ключову персону стійкості та розвитку в умовах воєнного стану. Дбаючи про сприятливу психоемоційну атмосферу здобувачів вищої освіти викладач не повинен забувати про себе та своє психічне здоров'я аби не було вигорання, стресу чи тривоги. Варто проходити вебінари та курси з психічної стійкості. Також спілкування з колегами та отримання фахової допомоги від психологів допоможе у її підтримці.

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану роль викладача вищої школи полягає не лише в наданні якісних освітніх послуг, а й у створенні комфортної атмосфери й прикладом психологічної стійкості, резильєнтності та гуманності. Психологічна компетентність викладача закладу вищої освіти є ключовим чинником стабілізації освітнього процесу в умовах війни. Резильєнтність та емоційний інтелект є фундаментом фахової майстерності, що дозволяє педагогу не лише здійснювати освітню функцію, а й бути психологічною опорою для студентів. Важливими складовими такої психологічної компетентності

викладача є особистісно-регулятивні, професійно-педагогічні, соціально-комунікативні та інформаційно-екологічні характеристики. Особлива увага належить здатності викладача до саморегуляції, розвитку критичного мислення та захисту від деструктивного інформаційного впливу. В умовах кризи професіоналізм доповнюється необхідністю виявляти емпатію, гнучкість у викладанні та підтримувати віру в позитивне майбутнє. Ефективна взаємодія та соціальна підтримка є критично важливими для подолання стресу невизначеності всіма учасниками освітнього процесу. Таким чином, сучасна освіта потребує від викладача закладу вищої освіти поєднання глибоких психологічних знань із навичками адаптації до екстремальних обставин. Необхідною є системна підтримка викладачів через програми підвищення кваліфікації, психотренінги та фаховий супровід психолога. Психологічна компетентність у кризовий період стає не лише професійною якістю, а й показником людяності та педагогічної зрілості.

Список використаних джерел

1. Войціх І., Польовик О. Емоційна компетентність викладача закладу вищої освіти в умовах воєнного стану. Педагогічний вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка». 2023. № 18(1). С. 65–68. URL: <https://pedvisnyk.knu.ua/index.php/pedagogy/article/view/379> (Дата звернення: 15.11.2025)
2. Гомонюк О. М. Розвиток психолого-педагогічної компетентності викладачів закладів вищої освіти в умовах неперервної освіти. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2020. Вип. 57. С. 155–164. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/3224> (Дата звернення: 15.11.2025)
3. Денищук І.П. Попередження емоційного вигорання та підвищення стресостійкості педагогів під час війни. Імідж сучасного педагога. № 3 (210). 2023. С. 89-95. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3\(210\)-89-95](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-89-95) (Дата звернення: 15.11.2025)
4. Кас'яненко, А. І., Ігнатюк О.А. Психологічна компетентність викладача закладу вищої освіти: сутність та призначення. Теоретичні та практичні дослідження молодих вчених : зб. тез доп. 18-ї Міжнар. наук.-практ. конф. магістрантів та аспірантів, 19-22 листопада 2024 р. / гол. Є. І. Сокол ; оргком.: Р. П. Мигущенко [та ін.] .Харків : НТУ "ХПІ", 2024. С. 702-703. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/88734> (Дата звернення: 15.12.2025)
5. Лебедик Л. В. Вимірники педагогічної компетентності викладачів закладів вищої і передвищої освіти. Імідж сучасного педагога. 2023.- № 1(190). С. 29–33.- URL: <https://isp.pano.pl.ua/article/view/194075> (Дата звернення: 15.11.2025)
6. Про освіту: Закон України від 16 липня 2019 №10-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Дата звернення: 15.11.2025)

7. Сідельнікова В. К. Викладач вищої школи в умовах воєнного часу: психологічні аспекти стійкості. *Interdisciplinary Dimensions of Science, Education and Technology: Global Challenges, Innovations and Sustainable Development Prospects : International Scientific and Practical Conference (Seattle, USA, August 22, 2025)*. Seattle : Golden Quill Publishing, 2025. Pp. 92–96.
8. Тюріна, В. О., Данченко, І. О., Сумар, Я. С. Педагогічна резильєнтність як основа формування професійної компетентності викладача ЗВО МВС України в сучасних умовах . Doctoral dissertation, *Особистість, суспільство, війна: тези доп. учасників міжнар. психолог. Форуму. м. Харків, Україна, 26 квіт. 2024 р.* Харків: ХНУВС, 2024.С. 316-319.
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/351daf87-8687-42b4-a967-3813f00e34ae/content> (Дата звернення: 16.12.2025)